

UOT 34:343.1. Cinayət mühakimə icraatı, s.61-67

ALMAZ BAYRAMOVA

Ədliyyə Nazirliyinin Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin
Əlyazmalar və səs-lərin ekspertizaları şöbəsinin böyük eksperti,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
E-mail: almazbayramova11@gmail.com
DOI: <https://doi.org/10.64498/VTHP5856>

MƏHKƏMƏ-LİŖQVİSTİK EKSPERTİZALARDA DƏYƏRLİ ƏLAMƏTLƏRİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ

Açar sözlər: linqvistika, tədqiqat, nalayiq sözlər, təhqir, invektiv, alçaltma, mətn, söz.

Keywords: linguistics, research, obscene language, insult, invective, humiliation, text, word.

Anahtar kelimələr: dil bilimi, araşdırma, müstəhcən dil, hakaret, hakaret, aşağılama, mətn, kəlimə.

Ключевые слова: лингвистика, исследование, нецензурная лексика, оскорбление, инвектива, унижение, текст, слово.

Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi çərçivəsində bir çox hallarda yazılı və şifahi mətnlərdəki ifadələrin mahiyyətinin müəyyən edilməsi məqsədilə məhkəmə-linqvistik ekspertizaları təyin edilir.

Kütləvi informasiya vasitələrində etik nitq davranışına riayət edilmədən və araşdırılmadan yayımlanan materiallar, yazılan ərizə və şikayətlərdə ifadə olunan qeyri-dəqiq məlumatlar, eləcə də sözün hansı formalarda məzmun qazanacağını nəzərə alınmadan işlədilən ifadələr şərəf, ləyaqət və işgüzar nüfuza xələl yetirdiyindən bu məsələlər üzrə cinayət və mülki işlərdə məhkəmə-linqvistik ekspertizasının təyin edilməsini zərurətə çevirir.

Son dövrlər bu növ məhkəmə işlərinin sayının artmasında təbii olaraq demoktarik mühitin dərinləşdirilməsi ilə yanaşı, səs və görüntü yazı qurğularından istifadənin artması, avadanlıqların daha da təkmilləşdirilməsi, internet məkanının və proqram təminatlarının sayının çoxalmasının da rolu böyükdür.

Bütün bunlarla yanaşı sosial və ictimai mühitdə bəzən təhqirlə tənqiddin qarışdırılaraq, tənqiddin harda bitdiyi və nəyi əhatə edə biləcəyi, təhqirin isə nədən ibarət olduğu çoxlarına məlum deyildir. Təəssüf doğuran odur ki, belə ifadələr ictimai televiziya və sosial platformalarda tanınmış simalar, o cümlədən müğənnilər, məmurlar, iş adamları tərəfindən səsləndirilir ki, onlar da yönəltdiyi kəlmələrin məsuliyyətini dərk etmir və yaxud edirsə belə, istifadə etməkdən çəkinmirlər.

Bu kimi məsələlərin həlli məqsədilə təyin olunan

məhkəmə-linqvistik ekspertizasının obyektı şifahi və ya yazılı səsyazısında əks olunan mətnlər, sözlər və tək-tək ifadələrdir. Linqvistik ekspertizanın özünəməxsus xüsusiyyəti bu növ tədqiqatlarda müqayisə yaxud eyniləşdirmə məsələləri deyil, nəzəri elmi məlumatlar əsasında xüsusi təsnifləşdirici tədqiqatların aparılmasıdır.

Bundan əlavə bu tədqiqatların digər mühüm xüsusiyyəti isə elmi baza rolunun linqvist-ekspertin elmi-nəzəri biliklərinin təşkil etməsidir. Tədqiqatda hansı mötəbər elmi mənbələrdən yararlanmağın linqvistin şəxsi qənaəti əsasında seçilməsi bu fikri daha da əsaslandırır. Belə yanaşma ekspertə araşdırılan sualın bir neçə aspektdən təhlil etməyə və nəticəni düzgün qiymətləndirməyə imkan verir.

Linqvistik tədqiqatlarda bir çox hallarda müəyyən söz və fikirlər yalnız linqvistik vahidlərin məna və məzmun xüsusiyyətləri ilə deyil, həmin vahidlərin yaratdığı hüquq mənalıqları üzrə araşdırma zamanı ortaya çıxır. Bəzi hallarda sözün ümumi və ilkin məzmunu kəskin neqativlik əks etdirməsə də, həmin sözün fərqli məqamlarda təsiri və xarakteri nəzərə alınaraq tədqiq edilir. Misal olaraq, “şəxsiyyət” ifadəsini neytral məzmunlu söz və hüquqi müstəvidə termin kimi araşdıraraq. Qeyd olunan ifadəyə “siz” şəkilçisi artırıldıqda “şəxsiyyətsiz” kimi yeni forma olaraq sözün birbaşa təhqir məzmunu qazandığını müşahidə edirik. Məhz bu hallar nəzərə alınaraq linqvistik ekspertizanı digər tədqiqat sahələri kimi iki elmin birləşməsi fonunda yaranan yeni sahə hesab etmək olar.

Lakin linqvistik tədqiqatlar sırf filologiya və

hüquq elmi ilə məhdudlaşdırılmamalıdır. Linqvistik ekspertiza, həmçinin bir çox hallarda psixoloji məqamların, məntiqi qavramanın və siyasi-politoloji faktların da öyrənilməsində əsas şərt kimi çıxış edir.

Beləliklə, dil və nitq ünsürlərinin araşdırılması, ayrı-ayrılıqda təhlil edilməsi məntiq və psixologiya elmləri, etimologiya, dialektologiya, bəzən politologiya və tarixi biliklərin cəmi şəklində məhkəmə-linqvistik ekspertizası daxilində tədqiq olunur.

Linqvistik ekspertizanın material əhatəsi bəzən geniş, bəzən isə məhdud olur. Belə ki, bu növ tədqiqatlar həm böyük həcmli mətnlər, bir neçə cild kitab, saatlarla uzanan video və yaxud səs yazıları, həm də tək söz, deyim və söz birləşməsi üzrə aparıla bilər.

Məhkəmə-linqvistik tədqiqatlarda “dəyərli əlamət” anlayışı əsasən daha qabarıq xüsusiyyətlərə malik, ekspert qarşısında qoyulan suala birbaşa cavab verə bilən nitq vahidləri ilə ölçülür. Linqvistik ekspertiza kontekstində “dəyərli əlamət” müəllifin nitq fəaliyyətində mübahisəli məsələnin daha sürətli və dəqiq müəyyən edilməsinə imkan verən nitqin fərdi xüsusiyyətidir.

Linqvistik tədqiqatlarda bir çox hallarda ilkin materiallarla tanışlıq zamanı bəzi söz və ifadələr ekspertin diqqətini daha tez çəkir. Məhz bu fakt “dəyərli əlamət” olaraq sonradan qiymətləndirilir. Ekspertlər tərəfindən tədqiqat zamanı təhqir kimi qeydə alınan söz qruplarından biri “zoonimlər”dir.

Zoonimlərin mətndə mövcudluğu iş materiallarında tez-tez rast gəlinən hallardan biri hesab edilir. Ekspert təcrübəsi göstərir ki, zoonimlər bir çox məqsədlərlə şifahi və yazılı nitqdə istifadə edilir. Bu ifadələr birbaşa və yaxud deyim, o cümlədən frazeoloji vahid şəklində işlədilə bilər. Bu ifadələrin linqvistik aspekti isə şəxsiyyətin forma və əlamətcə hansı heyvanla yaxınlaşdırılması və ya eyniləşdirilməsidir. Ekspert tədqiqatlarında mətnə zoonimin olduğunu müəyyən etdikdən sonra ilk öncə ifadə ilə yanaşı gələn fikirlərə, mətnin ümumi xarakteristikasına, sözügedən şəxsin hansı hadisələrin fonunda təsvir etdiyini və linqvistik materialın, maddi sübutun hansı nitq məqsədi ilə təqdim edilməsini aydınlaşdırır.

Zoonimlərin linqvistik ekspertizası onların mətnə hansı dərəcədə alçaldıcı əlamətlərinin olduğunu müəyyən edir. Bu tip ekspertiza mübahisəli durumların həll yolunu tapmasını, sözügedən zoonimin insana birbaşa və ya dolayısı yolla aid edildikdə əsas olaraq hansı məna yükünü daşdığını aydınlaşdırır. Təsadüfi deyil ki, hər bir şəxs öz ana

dilində işlətdiyi zoonimin müsbət və mənfi məna çalarına malik olduğunu, eləcə də təsvir etdiyi heyvanın xüsusiyyətlərini tam dərk edir.

Ümumi götürüldükdə nitq müəllifinin zoonimdən istifadəsi məqsədəuyğun hesab edilmir. İnsan ali varlıqdır. Ən pozitiv anamlı zoonim də bənzətmə olaraq düzgün anlaşılmaya bilər, kimlənsə qınaq və ya gülüş hədəfinə çevrilə bilər. Məsələn, at ən pozitiv anlam daşıyan zoonimlərdəndir. At bir növ “sədaqət, mərdlik, qoçaqlıq” rəmzi kimi tanınır. Lakin bəzən at mənfi anlamlarda bənzətmə yarada bilər. Misal olaraq, “At Balaxanım”- əsasən qadına qarşı işlədilir, əlamət olaraq “qadının kobudluğunu, yöndəmsizliyini” ifadə edir. Atla bağlı frazeoloji nümunələrə “At kimi üzə dayanmaq”, “at ölüb itlərin bayramıdır”, “at olmayan yerdə eşşək də atdır”, “atı atası ilə tanıdılar, qatırı anası ilə” misal çəkmək olar.

Ekspert təcrübəsi göstərir ki, bu zoonim mənfi, müsbət və ya neytral anlamlarda istifadə edilə bilər. Bəzi zoonimlər isə birmənalı olaraq neqativ məna ifadə edir. Misal olaraq, “çaqqal” canlı adı olmaqla yanaşı, heyvana məxsus xüsusiyyətlər vurğulanmaqla atalar sözləri və məcazi ifadələrdə insanların xarakteri və davranışları barədə qiymət vermək məqsədi ilə işlədilir. “Çaqqal” bəzi heyvanlardan fərqli olaraq birmənalı mənfi anlamda çıxış edir. “Çaqqal” sözü bəzi atalar sözlərində “qorxaqlıq, fırıldaqçılıq, satqınlıq yaxud başqa mənfi xüsusiyyətlərə malik insanları” təsvir etmək üçün metafora kimi istifadə olunur. Lakin “çaqqal” ifadəsinin bənzətmə kimi yox birbaşa söyüş kimi istifadə edildiyi hallara nümunə olaraq “çaqqalın biri çaqqal” fikrini göstərmək olar.

Qeyd olunmalıdır ki, yazılı və şifahi nitqdə “çaqqal”la yanaşı “donuz”, “uzunqulaq”, “it”, “qurbağa” və “ilan” kimi heyvanların da istifadə edilməsinə rast gəlinir. Məlumdur ki, bu zoonimlər tək-tək istisnalar olmaqla əsasən mənfi əlamətlərlə dildə məşhurdur.

Bəzən zoonimlərin istifadəsi bilavasitə, deyim və atalar sözlərinin tərkibində işlədildikdə mübahisə yaradır. Belə ki, məhkəmə proseslərində tərəflərin vəkilləri və ya nümayəndələri bu ifadələrin sadəcə bir el məsəli olduğunu xatırladırlar. Misal olaraq “it hürər, karvan keçər” və yaxud “iti yiyəsinə görə tanımaq” kimi məsələlərdə mətnə konkret şəxsdən söhbət gedirsə, məlumatlar həmin şəxsə aid edilsə, bu sadəcə atalar sözü ifadə etməklə qalmır. Məsəlin məzmunu ilə bərabər adresatın təsəvvüründə adı çəkilən heyvanın əlamətləri canlanır və mətnə mənfi-emosional məna çalarları yaranır. Bu cür

cümlələrə məsəl deyib keçmək doğru olmaz. Belə ki, adı çəkilən canlı ilə bərabər şəxsi alçaltmaq niyyəti ortaya çıxır.

Qeyd olunur ki, pişik, dovşan, ceyran və digər bəzi canlılar xoş əlamətli heyvanlar sırasında yer alsalar da, tədqiqatda əminliklə belə nəticəyə gəlmək düzgün deyildir. Ola bilər ki, ceyran gözəllik və zəriflik bildirən canlıdır. Lakin müəllifin ümumi məzmununda müsbət fikir deyil, əksinə mənfi anlam yaratmaq, eləcə də daha obrazlı ifadə etmək istəyi araşdırılmalıdır. Misal olaraq, ötən il “İcra başçısı öz ceyranlarına tam sərbəstlik verir, onları hər cür təmin edir, iş o yerə çatıb ki, o “ceyranlar” idarə rəhbərlərini də, xalqı da saymırlar” ifadəsi üzrə tədqiqat aparılmışdır. Bu cümlədəki “ceyran” sözünün mənası artıq xüsusi mənada çıxış etməklə heç bir müsbət anlam ifadə etmir. Bir neçə il öncə Türkiyədə Adnan Oktar adlı həbs edilən məşhur şəxs ətrafında gedən söhbətlərdə “Adnan Oktarın kedicikləri” ifadəsi də bu tip tədqiqatlara misal ola bilər.

Məhkəmə-lingvistik tədqiqatlarında dəyərli əlamətlər kimi nalayiq sözlər yaxud invektiv leksika nümunələri çıxış edir. Hər bir dilin öz invektiv qatı var.

“İnvektiv ifadələr” leksikada nalayiq, alçaldıcı tərkibi və xüsusiyyəti olan, istifadəsi və tətbiqi əxlaqa zidd xarakter daşıyan, təkrarlanması və istifadəsi ictimai yerdə məqbul sayılmayan sözlərdir. İnvektiv leksika nümunələri tədqiqat materiallarında bir çox hallarda birbaşa və dolayısı yolla tədqiq olunur.

Böyük dilçi alim Boduen de Kurtene qeyd edir ki, “lingvist üçün dildəki bütün sözlər eyni dərəcədə mədənilik daşıyır”. Jelvin qeyd edir ki, “invektivlər də digər sözlər kimi ifadə formasıdır. Nalayiq sözlər hər bir mədəniyyətin dilində öz yerini tutur. Bu səbəbdən bu kateqoriya sözlərin diqqətdən kənarda qalması dilin müəyyən məqamda ifadə formasının danılması kimi qiymətləndirilə bilər”.

Dilçi alimlərin mövqeyinə görə invektiv leksikanın nalayiqlik səviyyəsi daha artıqdır. Bu elə ifadələrdir ki, mədəni insan təklikdə belə bu cür ifadələri işlətməkdən çəkinir və çox az adam bu ifadələrin işlədilməsini öz səviyyəsinə yaraşdırmır. Məhz bu səbəbdən həmin sözlərin istifadəsi böyük münaqişələrlə nəticələnir.

A.Babayev qeyd edir ki, “insana tərifi çox söyüş və ədəbsiz söz təsir edir”. Təcrübə bu fikrin həqiqətdə öz təsdiqini tapdığını sübut edir. İnvektiv leksika nümunələrinin, yəni söyüş məzmunlu ifadələrin və sözlərin emosionallığı yüksəkdir.

Bəzən lingvist ekspertin tədqiqatına ədəbi dildə olmayan, lakin yetərli qədər geniş yayılmış invektiv kəlmə daxil olur. Bu cür sözün və ya ifadənin tərəflər arasında mübahisəyə səbəb olması da məhz həmin dil ünsürünün elmi ədəbiyyatda əksini tapmamasıdır. Bu halda tədqiqata təqdim olunan söz yaratdığı kəskin təəssürata və konfliktə baxmayaraq, qazandığı mənənin izahından məhrum olmamalıdır. “İnvektiv leksika” Azərbaycan dilində müxtəlif cür məsələn, “nalayiq sözlər, ədəbsiz sözlər” və s. kimi adlandırıla bilər. Azərbaycan danışıq dilində işlədilən invektivlər dərindən araşdırıldıqda dilimizin təsirinə məruz qaldığı digər dillərdə də izahlara malikdir. Məlumdur ki, Azərbaycan dilində müxtəlif dillərdən gəlmə sözlər kifayət qədər çoxdur. Xüsusilə də, ərəb-fars mənşəli sözlər dilin bütün dil qruplarında yer almışdır. Ümumilikdə götürüldükdə invektiv sayılan ara sözlərin çoxu başqa dillərdən dilimizə daxil olmuşdur. Bu cür sözlər insanlar tərəfindən mənası bilərəkdən və ya bilməyərəkdən istifadə olunur. Bu cür sözlərdən istifadə bir az da psixoloji məsələdir. Belə ki, əgər hər hansı şəxsin nitqində nalayiq sözlər ardıcıl və səbəbsiz müşahidə olunursa, bu həmin şəxsin mənəvi keyfiyyətləri- əxlaqı, tərbiyəsi, mədəni səviyyəsi, yaşadığı mühitlə əlaqəli hesab oluna bilər. Lakin bəzən yüksək əxlaqı keyfiyyətlərə malik şəxsin də gözlənilmədən müəyyən nalayiq kəlmə işlətdiyi məqamlara rast gəlmək olur. Təbii ki, həmin hallarda ilk növbədə şəxsin psixoloji vəziyyəti, yəni kənardan gələn təhrik nəzərə çarpır. Bu bir psixoloji savaşıdır. Hər bir insan yaşadığı müddətdə gərgin anlar yaşayır. Aydın məsələdir ki, insan bərk hirsənərkən qeyri-ixtiyari ağır kəlmələr seçməyə çalışır. Hirsəndiyi anda şəxs daxili stressini müxtəlif formalarda “çölə atmağa” cəhd göstərir. Bu formaların biri də insanın nə vaxtsa eşitdiyi, onun şüuru altında gizlətdiyi nalayiq söz və ifadələrdir. Belə kəlmələrdən (söyüşlərdən) istifadə etməklə psixoloji rahatlıq tapır.

Lingvistik tədqiqatlarda dəyərli əlamət kimi müəyyən olunan nalayiq sözlər təbii olaraq lüğətlərdə əksini tapmayan ifadələrdir. Məhz belə sözlər yaşadığımız cəmiyyətdə neqativ abu-hava və kəskin reaksiyalar yaradır. Təbii ki, adi sözlər deyil, məhz bu cür sözlər neqativ emosiyaların və konfliktlərin yaranmasına səbəb olur. Lingvistik tədqiqata göndərilən nitq ünsürlərinin əksəriyyəti həmin nalayiq sözlərdir.

Bu kateqoriyalı işlər üzrə məhkəmə proseslərində iş üzrə tərəflərin nümayəndələri və müdafiəçiləri mübahisəli sözün lüğətdə əks olunmadığını əsas

gətirərək təkrar və ya əlavə ekspertizanın təyin edilməsi ilə bağlı vəsatət qaldırırlar.

Nəzərə alınmalıdır ki, tədqiq olunan sözün və ya ifadənin lüğətdə izahını tapmaması hələ onun mövcud olmadığına, mənasının anlaşılmadığına göstəricisi deyildir. Ədəbi dildə yer almayan, lakin yetərli qədər nalayiqliyinə görə məşhur olan sözün izahını linqvist ekspert verməlidir. Ədəbi dildə olmaması əsas götürülməklə həmin ünsürlərin tədqiqatının aparılmaması düzgün olmaz. Çünki ədəbi dil elə cəmiyyətin dilinin əsasında yaranır. Sadəcə ədəbi dil nalayiq məzmunlu sözləri özündə ehtiva etmir.

Ekspert tədqiqatlarında digər dəyərli əlamətlər sırasında insanların fiziki və əqli qüsurlarlarının önə çəkilərək bildirilməsi, lağ və yaxud biabır etmək, alçaltmaq, ucuzlaşdırmaq məqsədi ilə yayılmasıdır. Burada da məlumatın ilk növbədə aid edildiyi şəxsə hansı emosional vəziyyətlərə məruz qalması əsas səbəblərdəndir. Aydın məsələdir ki, hər bir şəxsə fiziki və ya əqli qüsurların tutulması böyük mənəvi zərbədir. Son dövrlərdə gələn ekspertiza materialları arasında xalq arasında tanınan qadın müğənnilərin birinin digəri barəsində ifadə etdiyi fikirlər buna bariz nümunədir. Misal olaraq, "... nəyini gözümlə götürmür, dişini saxta, saçını saxta, dırnağını saxta, kiprikləri saxta, bədən yığılma, nəyini paxıllıq edəcəm, gözəl bir ailəsi yox ailəsinə paxıllıq edim", "onu saçlayacam", "külü qoyum onu gətirən adamın başına ki, belələrini gətirib bəy gəlinin müqəddəs günündə, ailə dağıdını toyunda oxutdurur" kimi təqdimatda qadının fiziki və insani əlamətləri mənfi tərəfdən təsvir edilir. Belə ki, bir kimsənin ailəsinin dağılmasına səbəb olan qadın rəhimsiz, qəddar, zəif əxlaqlı, mənəvi dəyərlərdən məhrum, mənəviyyatsız hesab edilir. Cəmiyyətdə belə insanlar mənfi qarşılanır, insanlarda ikrar yaradır.

Müşahidə edildiyi kimi məlumatın müəllifi tərəfindən ifadə edilən fikirlər və məlumatlar əks tərəfə qarşı nə dərəcədə qərəzli olduğunu göstərir. Həmin məlumatlarda şəxsin həm qadın olaraq görünüşü, həm də mənəvi dəyərləri aşağılanmış, mənfi qiymətləndirməyə məruz qalmışdır. Materiallarda yer almış fikirlər dolayısı yolla yönəldiyi şəxsin əxlaqı barədə də mənfi fikirlər irəli sürmüşdür. Həmin məlumatlar sözlər, ifadələr və cümlələr yazının tərkibinə yetərli qədər sərt məzmun yüklənmiş, mənfi-emosional mənə çalarları yaratmışdır. Bu cür məlumatlar aid edildiyi şəxs barədə cəmiyyətdə mənfi rəy yarada, fəaliyyətinə zərbə vura biləcək imkanlara malikdir. Analoji məlumatların geniş

kütlə arasında yayılması şəxsin nüfuzdan düşməsi ilə yanaşı utanmasına, ləyaqətinin alçalmasına səbəb olan məlumatlardır.

İnsanlar arasında hər hansı bir şəxsi mənfi tərəfdən təqdim etmək üçün işlədilən "potaboy", "küftəburun", "əyriayaq", "yekəqarın", "ağıldankəm", "dazbaş", "adamaoxşamaz" kimi sözlər də ədəbi dildə istifadə olunsa belə təhqirə yönələn, alçaltmaq niyyəti əks etdirən sözlərdir.

Linqvistik ekspertizalarda dəyərli əlamətlər kimi müəyyən edilən sözlərdən bir qrupu da əşyalarla bağlıdır. Frazoloji vahid tərkibində və ya sərbəst ifadə olaraq insanın əşyaya bənzədilməsi kəskin məzmun daşıya bilər. Məsələn, "yuyulmamış çömçə kimi özünü ortaya atmaq" ifadəsində "çömçə" sözü birbaşa əlaqə daşımasa və mənfi əlamət əks etdirməsə belə, özünü ortaya atmaq kimi hal, aid edildiyi şəxsin dəyərsizləşdirilməsi, dəvət almadan özünü göstərməsi kimi başa düşülür.

Əşyalarla yanaşı, bəzən meyvə və tərəvəzlərin də təhqir məqsədi ilə isimləşərək fərdə yönəldiyinin şahidi olur. Son dövrdə təcrübədə təhqir sözlər içində "xiyar", "balqabaq", "yemiş" kimi ifadələrə rast gəlinir. Bu sözlərin də insana aid edilməsi birmənalı olaraq xüsusi əlamət təşkil edir. Belə sözlər əsasən şəxsin kütlüyünü, mənasızlığı ifadə etmək niyyəti daşıyır, bəzən isə sadəcə təhqir etmək məramını reallaşdırır.

Azərbaycan dilində xüsusi təsirli alçaldıcı ifadələrdən bir qismi də şəxsin soykökü, daşdığı qan və milli mənliliyi ilə əlaqələndirilməsidir. Son dövrlər ekspert tədqiqatına bu istiqamətdə çoxsaylı mübahisəli məsələlər daxil olmuşdur. Məlumdur ki, Azərbaycan xalqı mənsub olduğu kökə və ailəyə çox bağlıdır. Digər millətlərdə və xalqlarda önəmli görünməyən məsələlər azərbaycanlılar üçün daha ciddi qəbul edilə və güclü emosionallığa səbəb ola bilər. Məsələn, hər hansı bir şəxsin qanı, nəsl-kökü, milliyyəti, eləcə də daşdığı genlə bağlı mənfi məzmunlu məlumat, söz və ya ifadə ağır məzmun daşımaqla alçaldıcı təsir yarada bilər. Ekspertiza tədqiqatına "1918-ci ildə erməni daşnaq-sütun təşkilatının terrorçu dəstələri Dərəzət kəndinə qədər olan əraziləri işğal ediblər. Bu baxımdan onun nəslinin qanında erməni qarışığı olması daha çox ehtimal olunur" və "psixopatik şəxsiyyət pozğunluğu var, ən yaxşı müdafiə hücumdur devizi ilə yaşayan və işləyən erməni xislətli aqressor" formasında ifadələr təqdim olunmuşdur. Azərbaycan xalqı uzun müddət erməni millətindən ən qəddar əməllər və aqressiya görmüşdür. Bu da öz növbəsində həmin millətin

nümayəndələrini azərbaycanlıların nəzərində vəhşi və terrorçu millət olaraq formalaşdırmışdır. “Erməni xislətli aqressor” ifadəsi aid edildiyi şəxsin olduqca zalım, qəddar, vəhşi obrazını yaradaraq həmin cizgilərlə təqdim edir. Lakin burada ən önəmli məqam da şəxsin kənar millətin nümayəndəsi kimi qeyd olunmasıdır.

Bəzən şəxsin ailə üzvləri, o cümlədən anası ilə bağlı xoşagəlməz söz və ifadələr ekspert tədqiqatının obyektı olur.

Azərbaycan dilində başqa qeyri-türk dillərində olmayan “qarğış nalə” xarakterli söz qrupları da mövcuddur. Bu qrupdan olan nümunələrdə də bəzən təhqiredici və alçaldıcı məqamlar müəyyən edilir və araşdırılması bəzən geniş mübahisələr yaradır. Lakin bu zaman da işlədilən qarğışın yönəldiyi şəxsə qarşı hansı xüsusi əlamətlərin niyyət edildiyinin nəzərə alınması vacibdir. Qarğış əgər şablon formadadırsa, məsələn “evin yıxılsın”, bu cür qarğışın məzmun və üslubca xüsusi məna kəsb etmədiyini demək olar. Əgər qarğışlarda xüsusi əlamətlər və istiqamətverici ifadələr olarsa ekspert-lingvist tərəfindən müvafiq araşdırma aparılır.

Ekspert təcrübəsi göstərir ki, bu növ tədqiqatlara xarici dillər üzərindən dilimizə keçən təhqir ifadələri də çoxluq təşkil edir. Mülki və cinayət işlərində “debil”, “manyak”, “urod”, “idiot” kimi

ifadələrə tez-tez rast gəlinir. Bu növ tədqiqatlar zamanı təbii ki, bu sözlərin öncə lüğəti tərcüməsi, daha sonra isə dilimizdə əks etdirdiyi məna çalarları tədqiq olunur.

Beləliklə, məhkəmə-lingvistik ekspertizası üzrə tədqiqatlar zamanı müəyyən olunan dəyərli əlamətlər müxtəlif söz qruplarında, atalar sözləri və zərb məsəllərdə, nalayiq sözlərdə, ədəbi dildə yer alan və yaxud xarici dildən dilimizə keçən söz və ifadələrdə axtarılır. Tədqiqata təqdim olunan nitq ünsürünün məna və məzmun tərkibi ilə yanaşı onun deyilmə və yazılma üslubu da önəmlidir. Tam aydın məsələdir ki, təhqir fikirlər yalnız söz, ifadə və yaxud cümlələrdə deyil, eyni zamanda mətn vasitəsi ilə də səsləndirilə bilər.

Linqvistik tədqiqatlar zamanı yalnız konkret söz qrupları deyil, dilə təsir edə bilən digər faktorlar da araşdırılmalıdır. Burada psixi, koqnitiv, emosional, sosial və digər amillərin araşdırılmaması tədqiqatın tam və hərtərəfli aparılmaması deməkdir. Məhz bu faktorlar nəzərə alınaraq müasir dövrdə müxtəlif elmlər və tədqiqat sahələrinin vahid sistemdə toplanmasına dair integrativ modelin yaradılması üzrə zəruri tədbirlər görülməlidir. Bu yanaşma sözügedən sahənin inkişaf perspektivlərinə xidmət edəcəkdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Afad Qurbanov “Bədii mətnin linqvistikası”. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, 2019, 543 s.
2. Mədət Qarayev “Dilçilik metodları”. Bakı, 2022, 21 s.
3. Səidə Yusifova “Türkologiyada evfemizmlər linqvistik tədqiqat obyektı kimi”. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları, 2024.
4. Hüseynzadə Ç., Rəhmanov C. “Dil norması və kriminalistika”. Bakı, “Nurlan” nəşriyyatı, 2005.
5. Abdullayev Ə. “Mətni anlama modelləri”. Bakı, “Səda” nəşriyyatı, 1999.
6. Кусов Г. Анализ и диагностика признаков словесного оскорбления в судебно-лингвистических экспертизах. Монография, Краснодар, 2011.

XÜLASƏ

Məqalədə məhkəmə-lingvistik ekspertizasının rolu və əhəmiyyəti izah olunur. Müəllif vurğulayır ki, təhqir və alçaltma xarakterli ifadələrin sosial şəbəkələrdə və digər platformalarda artması bu sahəyə olan tələbatı yüksəldib.

Linqvistik ekspertizanın məqsədi yazılı və şifahi nitqdəki söz və ifadələrin hüquqi və məna yükünü müəyyən etməkdir. Tədqiqat zamanı yalnız sözün leksik mənası deyil, həmçinin kontekst, niyyət və emosional çalarlar da araşdırılır.

Məqalədə zoonimlər (heyvan adları), invektiv leksika (nalayiq sözlər), fiziki və əqli xüsusiyyətlərə yönəlmiş ifadələr, əşyalar və meyvələrlə müqayisələr, milliyyət və soy-kökə toxunan fikirlər kimi halların linqvistik baxımdan təhqir və alçaltma niyyəti ilə istifadə olunmasının hüquqi qiymətləndirilməsi izah olunur.

Nəticədə, müəllif məhkəmə-lingvistik ekspertizanı filologiya, hüquq, psixologiya və digər sahələrin qovuşduğu multidissiplinar sahə kimi təqdim edir və bu istiqamətdə elmi əsaslı, hərtərəfli yanaşmanın vacibliyini vurğulayır.

IDENTIFICATION OF VALUABLE SIGNS IN FORENSIC-LINGUISTIC EXPERTISES

ALMAZ BAYRAMOVA

*Senior Expert of the Department of Manuscripts and Sound
Examinations of the Forensic Science Center of the Ministry of Justice,
Doctor of Philosophy in Philology*

SUMMARY

The article explains the role and importance of forensic linguistic expertise. The author emphasizes that the increase in insults and derogatory expressions on social networks and other platforms has increased the demand for this field.

The purpose of linguistic expertise is to determine the legal and semantic load of words and expressions in written and oral speech. During the study, not only the lexical meaning of the word is examined, but also the context, intention and emotional shades.

The article explains the legal assessment of the use of insults and derogatory intent from a linguistic point of view, such as zoonyms (animal names), invective lexicon (indecent words), expressions aimed at physical and mental characteristics, comparisons with objects and fruits, and ideas touching on nationality and ancestry.

As a result, the author presents forensic linguistic expertise as a multidisciplinary field where philology, law, psychology and other fields converge, and emphasizes the importance of a scientifically based, comprehensive approach in this direction.

ADLİ DİL BİLİMLERİNDE DEĞERLİ İŞARETLERİN BELİRLƏNMƏSİ

ALMAZ BAYRAMOVA

*Adalet Bakanlığı Adli Uzmanlık Merkezi El Yazmaları ve
Ses İncelemeleri Dairesi Kıdemli Uzmanı, Filoloji Doktoru*

ÖZET

Makale, adli dilbilim uzmanlığının rolünü ve önemini açıklamaktadır. Yazar, sosyal ağlarda ve diğer platformlarda hakaret ve aşağılayıcı ifadelerin artmasının bu alana olan talebi artırdığını vurgulamaktadır.

Dilbilim uzmanlığının amacı, yazılı ve sözlü konuşmada kullanılan kelime ve ifadelerin hukuki ve anlamsal yükünü belirlemektir. Çalışma sırasında, kelimenin yalnızca sözcüksel anlamı değil, aynı zamanda bağlamı, amacı ve duygusal nüansları da incelenmektedir.

Makale, hakaret ve aşağılayıcı niyet kullanımının dilbilimsel açıdan hukuki değerlendirmesini açıklamaktadır; örneğin zoonimler (hayvan adları), küfürlü sözlükler (ahlaksız sözler), fiziksel ve zihinsel özelliklere yönelik ifadeler, nesne ve meyvelerle karşılaştırmalar ve milliyet ve kökene değinen fikirler.

Sonuç olarak yazar, adli dilbilim uzmanlığını filoloji, hukuk, psikoloji ve diğer alanların bir araya geldiği çok disiplinli bir alan olarak sunmakta ve bu doğrultuda bilimsel temelli, kapsamlı bir yaklaşımın önemini vurgulamaktadır.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЦЕННОСТНЫХ ПРИЗНАКОВ В СУДЕБНО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ЭКСПЕРТИЗАХ

АЛМАЗ БАЙРАМОВА

*Старший эксперт отдела Рукописей и звуковых экспертиз
Центра Судебной Экспертизы Министерства Юстиции,
доктор филологических наук*

РЕЗЮМЕ

В статье раскрываются роль и значение судебно-лингвистической экспертизы. Автор подчёркивает, что рост количества оскорблений и уничижительных выражений в социальных сетях и других платформах повысил востребованность этой области.

Цель лингвистической экспертизы - определение юридической и семантической нагрузки слов и выражений в письменной и устной речи. В ходе исследования изучается не только лексическое значение слова, но и контекст, намерение и эмоциональные оттенки.

В статье рассматривается правовая оценка использования оскорблений и уничижительных намерений с лингвистической точки зрения, таких как зоонимы (названия животных), инвективная лексика (нецензурные слова), выражения, направленные на физические и психические характеристики, сравнения с предметами и фруктами, а также идеи, затрагивающие национальность и происхождение.

В результате автор представляет судебно-лингвистическую экспертизу как междисциплинарную область, где сходятся филология, юриспруденция, психология и другие дисциплины, и подчёркивает важность научно обоснованного, комплексного подхода в этом направлении.

Təqdim edən: A.İ. Bayramova

Daxil olma tarixi: 12.08.2025

Təkrar işlənmə tarixi: 11.09.2025

Çapa imzalanma tarixi: 15.09.2025